

CULLAISEN KIRIAN SUOMENTAJAA JÄIJITTÄMÄSSÄ

Pirkko Forsman Svensson

Erasmus Rotterdamilaisen viimeisiä julkaisuja oli 1530 ilmestynyt käytösopas *Libellus Aureus, de civilitate morum puerilium*. Kirjanen oli omistettu Burgundin Henrik-prinssille, mutta siitä tuli aikansa bestselleri, josta otettiin useita painoksia eri kielillä. Originaalia luettiin latinan tunneilla, ja mm. Ruotsin koulujärjestys (1611) suositti Erasmusta Ciceron ja Terentiuksen rinnalle oheislukemistoksi (Winter 1961: 49; vrt. Kuusi 1989: 463).

Libellus Aureuksen ruotsinnos *Gyldenre bok* valmistui 1620 ja pääsi latinaisen tekstin rinnalla örebrolaisen aatelisten koulun käyttöön (Winter mts. 49). Kauan oletettiin, että ensimmäinen suomennos olisi painettu piispa Gezeliusen toimesta Turun akatemian kirjapainossa vuonna 1665. Tällaisesta painoksesta ei ole löytynyt yhtään kappaletta, ja onkin päätelty, että Libellus Aureuksen ensimmäinen suomenkielinen versio on peräisin vuodelta 1670. Tuolloin piispa Gezelius painatti omassa kirjapainossaan nelikielisen laitoksen, jossa oli mukana suomennos *Cullainen Kiria*, Nuoruusien Tapain sijollisuudesta. Suomentajan nimeä ei julkaisussa mainittu. Tuolloisessa editiossa on 184 sivua, latinainen originaali sekä ruotsalainen, saksalainen ja suomalainen teksti.

Vuonna 1989 Virittäjä julkaisi Matti Kuusen artikkelin "Miten suomennettiin Erasmuksen Libellus Aureus" (s. 457–465). Artikkelissaan Kuusi toteaa Cullaisen Kirian (=CK) kielenparren pluralistiseksi ja pohtii, onko suomentamiseen osallistunut useampi kuin yksi henkilö. Yhtenä mahdollisuutena hän pitää jopa "palapelisuomennosta", työryhmää tai peräti latinakoululaisia kääntäjinä. Kuusi haki suomentajaa piispa Gezeliusen lähipiiristä, kuten luonnollista onkin, ja päätyi Tammelan kirkkoherraan Gabriel Tammelinukseen. Tätä olisi kuitenkin avustanut käännöstyössä ainakin yksi pohjoisempaa satakuntalais-hämäläistä kielenpartta edustava henkilö.

Oma kiinnostukseni suomennokseen heräsi ennen kuin tutustuin Kuusen artikkeliin, ja olin tällöin paikantanut suomentajan jonkin Pohjanmaan ja Satakunnan rajoille. Olin Kuusen tavoin pohtinut mahdollisina suomentajina Henrik Florinusta, Gabriel Tammelinusta ja eräitä muita aikalaisia, jopa Tammelinuksen isää Laurentius Petriä, joka kuoli 1671 ja olisi niin ollen ehtinyt olla ainakin neuvoja antamassa. Tässä kirjoituksessa yritän hahmotella tekstin suomentajaa aikansa kirjakielen käyttäjänä. Onko hänen kielenpartensa ajalle tyypillistä vai poikkeako jokin piirre olennaisesti 1600-luvun loppupuolen normeista? Millainen suomen taitaja on kyseessä ja keihin aikalaisiin hänet voi kielitaidoltaan rinnastaa? Äänne- ja muoto-opin ohella tarkastelen eräitä sanaston ja syntaksin seikkoja, joita voi pitää tyylin indikaattoreina. Esimerkiksi liitepartikkeleiden ja nominaalimuotojen käytössä on yleensä selviä kirjoittajakohtaisia eroja. Samalla otan kantaa siihen, sopiiko Tammelinus suomentajaksi. Vertailua varten olen tarkastanut Tammelinuksen Pyhät Tutkistelemukset -käännöksestä (1688) kahta normaalisaarnaa vastaavan tekstikatkelman (11 900 sanetta).

CK oli ensimmäisiä niistä noin sadasta teoksesta, jotka piispa Gezelius painatti omassa kirjapainossaan (Kaivola 1988: 15). Samasta kirjapainosta tuli julkisuuteen Laurentius Petrin, Gabriel Tammelinuksen, Henrik Florinuksen ym. tuotteita. Kääntäjän henkilöys olisi tuskin jäänyt

salaan sadoiksi vuosiksi, jos hän olisi ollut joku näistä tai muukin omaa tekstiä jälkeensä jättänyt. Toisaalta kääntäjän ei tarvinnut olla kirkon piiristä, sillä Erasmusuksen teksti on aihepiiriltään maallinen. Arkisanastosta esimerkkeinä vaikkapa substantiivit *juoppolalli, likasormi, oksennus, peräpuolet, räkä, saivar, täi* sekä verbit *antaa suuta, haljeta naurusta, karistaa kurkkua, kuorsata, niistää, syljeskellä, viheltää, ylenantaa*. Lukuvaikutelmaksi jää, että CK:n teksti eroaa ajan muusta proosasta – onhan aihekin erilainen. Suomentajalla (tai suomentajilla) lienee ollut samantapaisia ongelmia kuin pioneeri Agricolalla aikoinaan. Suomennos on eräistä kömpelyyksistä huolimatta idiomaattista, sanastoltaan ja rakenteiltaan rikasta kieltä, ja moni käännöksen kohta on saanut omaperäisen ratkaisun. Vertailu osoitti suomentajan pitäneen silmällä niin latinaista kuin ruotsalaista tekstiä, ja joissakin paikoissa esikuvana on ollut saksa (myös Kuusi mts. 459–460). Latina luontuu hyvin suomennoksen pohjaksi mm. ei-finiittisiä rakenteita suosivan tyyliinsä vuoksi.

Äänne- ja muoto-opin seikkoja¹

1. 1600-luvun teksteissä *k:n* astevaihtelu on suurelta osin nykykielen mukainen (esim. *paeta, pojaksi, luen, jaan, väen, veljen*). Toisaalta on nykyisestä poikkeavia *j*-tapauksia (*näljän, peljätä*), samoin *v*:llisiä asuja (*pelvolla, jalvoilla, sovaista*). Ajalle tyypillinen (ortografinen) ilmiö on *k:n* heikon vastineen merkitseminen määrätapauksissa *g*:llä (etenkin *lugun, sugun, cogos, tygö* jne.). CK:n suomentaja on jonkin verran "modernimpi". Ensinnäkin *g*-tapaukset puuttuvat kokonaan, poikkeuksena lekseemi *tygö*. Tilalla on kato toisaalta tapauksissa *raan* (: raaka), *rään* (: räkä), *taamma* (: taka-), toisaalta myös *luun* (: luku), *suusta* (: suku). Useassa muussakin äänneympäristössä on nykykielen mukainen kato tai *j*: *jalat, luetaan, tuetaan, perata, järjen, syljen*. Toisaalta valtavirrasta eroava *j*-edustus on CK:n astevaihtelusuhteiden silmiinpistävimpiä seikkoja, joskin moni esiintymä on saman toistoa: *lujetaan, ei lujeta, lujettaman* jne., *pajetkoon, pyhjeliina, pyhjit*. Samantapaisia on 1600-luvun satakuntalais-hämäläisillä kirjoittajilla. Tammelinuksen astevaihtelusuhteiden noudattaminen selvästi ajan "normia": toisaalta CK:n erikoiset *j*-tapaukset puuttuvat, toisaalta on lukuisia *g*:llä merkittyjä asuja: *Lugun, Pugun, Suguista, corgottanut, magun, tegot, welgollisus, ilman pelgota, wirgotta* (inf.).

2. Vokaaliyhtymien *eA, OA* assimiloituminen (*eA > ee, OA > OO*) on 1600-luvun teksteissä vallitsevin edustus; poikkeuksena ovat ns. *eA*-nominat, joiden normaali asu on *korkia*-tyyppinen. Näin on CK:ssakin (*häpiä, kiintiä, korja, lempiä, makia, nopia, oikia, selkiä*), mutta myös assimiloituneita asuja tapaa (*häpeeksi, siveempi, välkeeks* samoin kuin (supistuma)verbistä johdetut *häpeemätön, häpeemättömyys*). Taas tulee mieleen nykyinen hämäläisedustus: normaalisti vallitsee *oikee, pehmee* -tyyppi, mutta sen ohella saattaa esiintyä *iA*-tapauksia (Rapola 1966: 422). Tammelinuksen *eA*-nominat ovat säännöllisesti *iA*-tyyppisiä (*häpiä, ilkiä, kiintiä, kauhia, lavia, rohkia, usiammat, valkia*).

3. Kolmannen persoonan omistusliite on niitä muotoja, joissa loppuheittoisuus on 1600-luvulla melkein sääntönä. Vain Abraham Kollanius viljelee loppuheittottomia asuja enemmän kuin sporadisesti (Rapola 1965: 331). Niinpä Tammelinuksellakin on pelkästään loppuheittoisia muotoja. Juuri loppu-*A:n* säilyminen heittymiseltä on Kettusen mukaan (1930: 24) hämäläinen peruspiirre

¹ Mainitsen myös yhden ortografisen seikan, nimittäin *ts*-yhtymän merkinnän. Nykyisen *ts:n* yleisimmät edeltäjät *tz* ja *dz* kamppailivat suosiosta koko 1600-luvun. Vaikka *dz* oli ensimmäisessä Raamatussa sääntönä, samakin kirjoittaja saattoi käyttää milloin toista, milloin toista merkintätapaa (näin mm. L., Petri). Florinuksen toimittama toinen raamatunpainos (1685) palautti *tz:n*. CK:n suomentamisen aikoihin *tz:n* suosio oli kasvussa, mikä näkyy CK:sta: kolme neljännessä tapauksista on merkitty *tz*:lla ja neljännes *dz*:lla. Vaikuttaa siltä, että *tz* ja *dz* vaihtelevat tekstissä usein jaksoittain (ks. myös Kuusi 1989:461). Tammelinuksella on neljä *dz*-tapausta teoksensa 2. painoksen dedikaatiossa, joka on kirjoitettu 1688 (aiempi 1680 painettu editio oli tuhoutunut tulipalossa); muussa tekstissä on säännöllisesti *tz*.

esim. Ala-Satakunnan murteessa, jossa *talosansa*, *talosans* -tyypit esiintyvät rinnan. Tämä on myös CK:n erikoisuuksia: jos jätetään huomiotta sellaiset (lähes leksikaalistuneet) adverbis kuin *toisinans*, *jällens*, *ikänäns*, *ainoastans*, *mielelläns*, *ympärins* ym., runsas kolmannes 3. persoonan omistusliitteistä on *nsA*-tapauksia, siis loppuvokaalinsa säilyttäneitä. Johtuisiko tällainen suomennoksen palapeliluonteesta? Tyypit *päätänsä*, *päätäns* vaihtelevat jopa samassa virkkeessä, mikä tuntuu oudolta työryhmää ajatellen. Kun kyseessä oli niin ehdoton normi kuin *päätäns*-asu näyttää 1600-luvun kirjoittajille olleen, ei loppuheiton käyttäjä varmaan kovin helposti olisi sijoittanut tekstiinsä täyteläisiä muotoja. Kyseessä täytyi olla sellainen kirjoittaja, jonka kielenkäyttöön kuului kummankin viljely. Ja tämä sulkee pois sekä Tammelinuksen että Florinuksen (ja Laurentius Petrin).

4. CK poikkeaa ajan normista myös partitiivin ja monikon genetiivin tunnuksen valinnassa. Partitiivissa on nykykielen mukainen *A*-pääte, poikkeuksena vain muutama sivupainollisen tavun jälkeinen *tA*-variantti: *jäsenitä*, *sanomita*, *sokerita*, *vetelätä*. Saarnakirjallisuudessa *tA*-asut ovat yleisiä, samoin Tammelinuksella, joka käyttää vahva-asteista tunnusta myös neli- ja viisitavuisissa vartaloissa (*hyödyllisempätä*, *rakastajatans*, *soveljampata*, *suloisempata*, *tarpeellisempata*). Vrt. CK:n *cunniallisemba*, *rackaamba*, *suloisemba* (s. 179).

Monikon genetiivin osalta huomio kiintyy toisaalta *tten*-päätteen runsaaseen käyttöön (monikko- ja *i*-vartaloissa), toisaalta siihen, että genetiivityyppi *sieluen*, *käskyen* puuttuu (1600-luvulla se on melko yleinen *U*-vartaloissa; ks. Forsman Svensson 1989: 48–50). CK:n monikon genetiiveistä runsas viidennes on *tten*-päätteisiä: *luuliitten*, *muutamitten*, *pehmeitten*, *ryövärnitten*, jopa erikoiset karitiiviadjektiivit *taitamattomitten*, *jumalattomitten* (toisaalta *tottumattomain*, *mielettömäin*) sekä partisiippimuodot *hämmästyntyitten*, *oppenuitten*. Saarnakielessä karitiiviadjektiivien mon. genetiivi on yleisesti yksikkövartaloinen tyyppi *jumalattomain*, akt. 2. partisiipin taas konsonanttivartaloinen *oppenutten*. Tammelinuksen genetiivit noudattavat saarnakirjailijoiden mallia. Niinpä *tten*-variantteja on lähes sadasta genetiiviesiintymästä vain kuusi (kolme monikkovartaloa), ja mukana on pari *sieluen*-tyyppistä tapausta.

5. Toisen infinitiivin instruktiivi on CK:ssa säännöllisesti tyyppiä *antain*, *odottain*, *seisoin*, *lukein* jne. 1600-luvun saarnoissa tyypit *ottaden*, *opettaden* ja *ottain*, *opettain* ovat jotakuinkin tasoissa. Erityisesti huomio kiintyy CK:n *o*-vartaloisten verbien asuihin *katsoin*, *sanoin* [!] ym. Näiden asu on saarnoissa lähes säännöllisesti *katsoden*, ja nimenomaan *sanoden*-fraasi piti kirjasuomessa puoliaan 1800-luvulle asti (Rapola 1965: 163164). Tammelinuksen tekstissä ei kyseisiä infinitiivejä ole kolmea enempää, mutta jo näihin mahtuu *pitäden*-muoto, mikä viittaa yleiseen saarnakielen käytäntöön. Useaa muuta muotoryhmää leimaa CK:ssa horjunta, kun taas 2. inf. instruktiivi on vakiintunut *d*:ttömään (spirantittomaan) asuun.

6. CK:sta tapaa pari ajan teksteissä harvinaista vartalotyyppiä. Ensinnäkin käytössä on tekijännimien monikko *luuliitten*, *tekiille*, jonka olen tavannut myös hämäläisalueen kirjoittajilta Ikalensikselta, Pacchaleniukselta ja Rajaleniukselta. Oman vuosisatamme alussa tyyppiä on niin ikään tavattu hämäläismurteista (Rapola 1966: 288). Tammelinuksen tekstistä löytyi vain ajan normaalikäytäntöä edustava asu *pahantekiäin*. Toisena erikoisuutena mainittakoon *käydä*-verbin *käi*-vartalo: *läpikäivä*, *ympärinskäivä* ja *käiminen* pro *käyvä* tai *käyminen*. Vastaavanlaisia on Rapolan mukaan (1965: 227) Sorolaisella ja Florinuksella, ja itse olen tavannut näitä asuja parilta muulta saarnakirjailijalta. Käyttäjät edustavat tässä tapauksessa suhteellisen rajallista lounaismurteiden aluetta. Tammelinuksen tekstissä ei esiinny *käi*-vartaloa, ei myöskään L. Petrillä.

Sanastosta

Matti Kuusen mukaan CK:n lekseemeissä on 153 ensiesiintymää (mts. 458–460), mutta näin suureen määrään suhtautuisin varauksin.² Sama pluralistisuus, joka on ominaista monille äänne- ja muoto-opin seikoille, näkyy sanastossakin. CK:n suomentaja mainitsee usein sulkeissa vaihtoehtoisen ilmauksen; kyseessä on milloin vieraspohjainen ja omaperäinen termi (esim. *väärä – falski*, *taimi – planttu*), milloin kaksi omapohjaista synonyymia (*peite – ylinen*, *permanto – laattia*). Kuusi toteaa, että murteentutkijat ovat varoneet täsmentämästä CK:n suomentajan kotipaikkaa, ja arvelee usean kääntäjän yhteistyön sekä tradition paineen voineen hävittää CK:n omaleimaisuuden. Pertti Virtarantaan nojautuen hän esittelee CK:n satakuntalais-hämäläistä, osaksi myös pohjalaista sanastoa.

Sanastoon kuuluvat myös liitepartikkelit, joskin niiden tehtävät ovat syntaktisia ja semanttis-pragmaattisia. CK:ssa on runsaasti *s*-liitteitä, ja tässä suhteessa teksti muistuttaa muita ns. puhuttelutekstejä (esim. Tammelinuksen Pyhät Tutkistelemuxet sekä Formulae puerilium colloquiorum). Toisaalta CK:sta puuttuu useiden saarnakirjailijoiden samoin kuin Tammelinuksen käyttämä *stA*-liite, vaikka se sopisi hyvin CK:n tyyppiseen tekstiin. Liite puuttuu myös hämäläissyntyisten Rajaleniuksen ja Thuroniuksen tekstistä, ja niin ikään hämäläisellä Ikalensiksella on vain stereotyyppisiä *enköstä*, *eiköstä* -tapauksia.

Sanaston piirteinä voi käsitellä myös sellaiset nominaaliteet kuin partisiippiattribuutit ja deverbaalinominit. Näiden suhteelliset frekvenssit CK:ssa, 1600-luvun saarnoissa ja Tammelinuksen tekstissä käyvät ilmi taulukosta 1, johon on merkitty myös eräiden lauseenvastikkeiden prosenttiosuus aineistojen sanemäärästä. Partisiippiattribuuttien käyttö ei suuremmalti eroa ajan saarnatyyliin ominaisesta (frekvenssi on sama). Tosin passiivin 2. partisiippia on CK:ssa huomattavasti runsaammin kuin missään muussa aineistossa, mutta tämä selittyy lähtötekstistä. CK:n partisiipeista (yhteensä 66) tuskin puolella on partisiippivastine ruotsalaisessa tekstissä, latinaisessa taas neljällä viidenneksellä; passiivin 2. partisiipilla on aina partisiippivastine joko latinassa tai ruotsissa.

Käyminen, *käymys* -tyyppisten deverbaalinominien kokonaisfrekvenssi on CK:ssa samantapainen kuin muissa aineistoissa, mutta niiden käytössä on eroa. CK:n *minen*-johdoksista kolmannes on nominatiiveja (näistä valtaosa *on tekeminen* -rakenteita) ja vain kymmenesosa genetiivejä. Saarnoissa suhde on päinvastainen, ts. genetiivejä on kolmannes ja nominatiiveja kymmenesosa (näin myös Tammelinuksella). *minen*-muotojen suosinta ei ole kytköksissä lähteisiin, kyseessä on CK:n suomentajan "standardikielestä" poikkeava idiolekti.

Lauseenvastikkeet ja muut nominaalirakenteet

1. Oheiseen taulukkoon olen laskenut partisiippiattribuuttien ja eräiden deverbaalinominien lisäksi neljän lauseenvastikkeen frekvenssit CK:sta ja kahdesta muusta aineistosta. Näiden synteettisten rakenteiden valossa tarkastelen CK:ta aikansa tekstinäytteenä ja samalla otan huomioon lähtötekstien mahdollisen vaikutuksen. Lauseenvastikkeet ovat nesessiivinen rakenne (NES), modaalirakenne (MOD), referatiivirakenne (REF) ja temporaalirakenne (TEM).

Taulukko 1. Eräiden nominaalimuotojen suhteellinen osuus sanemäärästä.

² Lekseemi on voinut esiintyä aiemmin lähes samanasuisena tai sitten eri johdoksena tai eri yhdyssanan osana. Vrt. CK:n *cuorsata*, *kyyny Silmin*, *priscotuxella*, *Waate Parren* (Kuusi mts. 458) ja L. Petrin verbejä *kuorsua*, *mennä kyynöön* tai *kyynötä* (silmistä), *priskottaa* sekä Erik Justanderin yhdyssanaa *puvunparsi* (*Pugunparsei outoi*). Ensiesiintymäksi merkitty *sijwotoin* esiintyy ainakin jo 1664 erään asetuksen otsikossa, ja usea muukin sana kaipaa mielestäni tarkistusta

Nom.muoto	CK 1670 %	1600-luvun saarnat %	Tammelinus 1688 %
partis.attr.	0,7	0,7	0,4
minen/mUs	0,6	0,5	0,8
NES	1,3	1,0	0,4
MOD	0,7	0,3	0,1
REF	0,5	0,2	0,1
TEM	0,3	0,1	0,1
	(N= 6450)	(N= 68 650)	(N= 11900)

Luvut osoittavat, että CK eroaa muista teksteistä lauseenvastikkeiden käytössä: rakenteita on usein kaksin- tai kolminkertainen määrä. Tammelinus puolestaan poikkeaa toisaalta saarnojen keskiarvosta, toisaalta CK:sta. Saamakirjailijoista ahkerimmat nominaalirakenteiden viljelijät yltyvät suunnilleen CK:n lukemiin. Kärki vaihtelee jonkin verran, mutta ensimmäisenä tai toisena on aina Tammelinuksen isä Laurentius Petri.

2. Sellaisia nesessiivirakenteita, joissa on ns. nesessiiviverbi (*pitää, tulee, täytyy*), CK:ssa esiintyy suunnilleen yhtä taajaan kuin saarnoissa. Sitä vastoin 4. infinitiivin sisältävää tyyppiä *on tekeminen* CK:ssa on peräti kymmenesosa kaikista nesessiivirakenteista, saarnoissa vain prosentti. Puolet saarnakirjailijoista käyttää *minen*-loppuisia muotoja, enemmälti vain hämäläiskirjoittajat Ikalensis ja Rajalenius. Tammelinuksen tekstistä löytyi yksi *on tekeminen* ja pari *ei ole tekemistä* -rakennetta, joiden nominaalimuodon voi katsoa infinitiiviksi. Toisaalta Tammelinus ei viljele *minen*-loppuisia (nominatiivimuotoisia) substantiiveja kuten sekä CK että Ikalensis ja Rajalenius. Neljännen infinitiivin runsaudessa CK on 1600-luvun tekstinä omaa luokkaansa. Suomentaja tuntuu pyrkineen varioimaan sanontaansa, sillä hän on viidesti valinnut *on tekeminen* -rakenteen sellaisen lähtötekstin ilmauksen vastineeksi, jonka hän on normaalisti kääntänyt *pitää tekemän* -tyypillä. CK:n 4. infinitiivit ovat subjektittomia ja rakenteet niin ollen geneerisiä kuten yleensä vanhassa kirjasuomessa. Esimerkkejä:

- s. 170 Mitä taritaan, on *wastan ottaminen* eli colmella Sormella, eli cocotetulla Lautaisella
- s. 170 Cohta ensimmäisinä Vuosina *on* leickamisen Tapa *oppiminen*
- s. 175 Mitä siellä [juomingeissa] tapahtu eli sanotan, *on* Wijnalle *tygölukeminen*
- s. 182 Lystin wuoxi *on* *leikitzeminen*, eij woiton tähden

3. Modaalirakenteita (*tehdn, tekemättä*) on 1600-luvun saarnoissa suunnilleen yhtä paljon kuin nykyisessä yleiskielessä (Forsman Svensson 1992: 48–49). CK:ssa muotoja on sanemäärään suhteutettuna kaksinkertainen määrä. Saarnakirjailijoistakin kyseisten infinitiivien suurkanikäyttäjät pääsevät suunnilleen samoihin lukemiin. Saarnoista CK eroaa siinä, että siitä puuttuvat saarnatekstien muotifraasit (mm. *sanoen* ja *tieten*) ja että 2. inf. instruktiivi yleensä kuvaa – nykykielen tapaan – pääverbin ilmaiseman tekemisen tapaa (saarnojen rakenteista ks. Forsman Svensson 1992: 92–100). Lauseenvastikkeina CK:n instruktiivimuotoja ei voi pitää, sitä vastoin eräät 3. inf. abessiivit täyttävät lauseenvastikkeen kriteerit. Kuten taulukosta ilmenee, Tammelinus ei suosi modaalirakennetta; hänellä on vain kolme instruktiivimuotoa ja tapaukset erilaisia kuin CK:n. Lähes neljä viidennestä CK:n instruktiivimuodoista vastaa latinaisen originaalin ablativus absolutusta tai participium coniunctumia. Esimerkkejä CK:n modaalirakenteista:

- s. 152 [nauru] suun lewittä, *rypistäin* posket ja *paliastain* Hambaat
- s. 167 [poika juokoon] pidon lopulla, wähän *rypäten*, eij ahnesti *laineten*

- s. 183 älä myös Ruumistas *heitellen* idziäs paliasta
- s. 168 Poica – – ruwetcon wimeisnä, eikä silloingan *käskemätä* Kädelläns Fatijn

4. Referatiivi- ja temporaalirakenteita CK:ssa on kaksi tai kolmekin kertaa niin paljon kuin saarnoissa keskimäärin, mikä viittaa lähtöteksti(e)n vaikutukseen. Referatiivirakenteita vastaa latinaisessa originaalissa sataprosenttisesti ei-finiittinen ilmaus (yleisimmin akk. + infinitiivi), ruotsalaisessa versiossa runsaat puolet on finiittilauseita (etenkin *att*-lauseita). Ei tarvinne spekuloida, mistä suomentajan partisiippirakenteiden floora on saanut vahvistusta. Temporaalirakenteen vastineena on yli puolessa tapauksista latinassa nominaalirakenne (vain kolme finiittilauseetta), kun taas ruotsalaisista vastineista n. 60 % on finiittilauseita. Kolmannes kummankin lähdekielen vastineista on prepositiorakenteita. Referatiivi- ja temporaalirakenteen suurimmat taajuusluvut ovat saarnakirjailijoilla samantapaiset kuin CK:ssa (kärjessä L Petri, muita Rajalenius ja Flachsenius). Tammelinus edustaa saarnojen keskiarvoa tai jää selvästi siitä jälkeen. Esimerkkejä:

- s. 176 terwetä sitä cuin Wierasten seas *näky olewan cunniallisin*
- s. 182 *Sanotan* Poicain luonnon eij misän enämmin *idziäns näyttävän* cuin Leikisä
- s.150 *Aiwastaisa* toista terwettä on Jumalinen
- s. 153 Muutamat usein tawattomast yskiwät *puhuisansa*
- s. 165 *Atrioitesas* pidä molemmat Kätes Pöydällä

5. Ns. statuslauseenvastikkeisiin olen lukenut CK:n irralliset nominatiivit ja instruktiivit. Tapaukset ovat seuraavat:

- s. 163 pitä coco rumin oleman sowitetun Jumalisuten, *caswot käättynä* altariin käsin, *mieli CHristuxen tygö*
- s. 156 *cupeisa Käsin* seisoa eli istua
- s. 157 Istua *hajalla Polwin*
- s. 158 mutamat seisowat *ristisä Särin*
- s. 167 Cadzella muiden päälle juodesa *wärillä silmin*

Matti Kuusi tuo esille näiden harvinaisuuden ja arvelee satunnaisen kielimestarin mahdollista osuutta (mts. 462). Helsingin yliopiston muoto-opin arkiston länsimurteiset esimerkit ovat Kuusen mukaan nimenomaan Pohjois-Satakunnan ja Hämeen alueelta. Vanha kirjasuomi viljelee tällaisissa tapauksissa yleisimmin adessiivia tai *kanssa*-postpositiota (Forsman Svensson 1992: 105–106), ja tällaisia löytyy CK:stakin suunnilleen yhtä paljon kuin nominativus ja instructivus absoluksiä:

- s. 153 Olla prunti suin, ja nijn cuin *suun andamiseen walmistetuilla huulilla*
- s. 157 seisoa *lewitetyillä ja wäärillä Säärillä*
- s. 155 olla *harjamattomalla Päällä*
- s. 148 olla *coconwedetyin Hulden cansa*
- s. 161 *paljastetun Pään – – cansa – –* Christusta ja Seuracunda terwetä
- s. 162 tee se *awoimen Pään – cansa*
- s. 166 Pojat owat rualla seisoin – – *peittämättömän Pään cansa.*

Kun tarkastin kaikkien tällaisten tapausten latinaiset ja ruotsalaiset vastineet, tulos oli seuraava: latinassa oli aina jokin ablatiivi-ilmaus, ruotsissa yleisimmin *med*-prepositio. Suomentaja on saman vieraskielisen ilmauksen vastineena käyttänyt ainakin neljää eri rakennetta (irrallista nominatiivia tai instruktiivia, adessiivia ja postpositiorakennetta). Tammelinus puolestaan ei ylipäänsä viljele instruktiivia (ainoa tekstikatkelmaan sattunut on ilmaus A4a *Suomengin kielen 'suomenkin kielellä'*,

joka on 1600-luvun kirjoittajilla suhteellisen yleinen), eikä tekstistä löydy nominativus absolutustakaan, joka on tuike harvinainen ajan teksteissä (Forsman Svensson 1992: 104–105).

6. CK:sta löytyy muitakin nominaalirakenteita, mm. kolme kvasirakennetta (s. 161 *älä sinä ole tietävänäskän*; s. 168 *olcan juowanans*) sekä nykysuomen 5. infinitiiviä vastaava 3. inf. adessiivi (s. 165 *joca usein Watzan puhalluxen ulos laske, eli laskemallans on*). Mainitut rakenteet ovat 1600-luvun teksteissä harvinaisia; jo niiden esiintyminen CK:n pituisessa tekstissä viittaa suomentajan monipuoliseen suomen taitoon. Kvasirakenteen olen tavannut L Petriltä ja Ikalensikselta. Tosin rakenne esiintyy myös 1642-vuoden Raamatussa (Tuom. 7: 13), joten sen on täytynyt olla kirjoittajille tuttu. Ns. proksimatiivirakenne (*laskemallans on*) on suomentajan lisäys, sillä latinaisessa ja ruotsalaisessa tekstissä ei ole vastinetta. Tällaisia muotoja olen 1600-luvun saarnoista löytänyt vain kuusi (mm. L Petriltä sekä Ikalensikselta ja Kolkeniukselta).

CK:n kielelle tyypillinen rakenne on infinitiivisubjektinen predikatiivilause, jossa infinitiivi on lisäksi yleensä lauseenalkuinen. Rakenteita on CK:ssa laskujeni mukaan 128. Ilmaustyyppin runsaus selittyy lähtötekstistä, jossa ohjeiden antaja selvän kiellon tai kehotuksen sijasta usein käyttää kiertoilmausta: *tehdä niin ja niin on siivollinen, terveellinen, turha, hulluin työ, narrein tapa, siveyden merkki, suuri synti, karvas herkkä ym..*:

- s. 155 *Kynsiä* usein Päätäns – – eij ole sowelias: Nijn myös *kynsiä* muuta Rumistans, on sastainen
- s. 155 *Cumartaa* niscansa ja *nostella* lapaluitans, on laiscuden merki: *pullista* ulos rumistansa on ylpeyden mercki
- s. 159 *Istuisa leikitä* Jaloillansa, on Hulluin työ

Saarnoissa tyyppiä *on hyvä tehdä* on vain kolmisen prosenttia nesessiivirakenteista, CK:ssa tyyppin osuus on 60 %. Entä Tammelinuksella? Infinitiivisubjektisia predikatiivilauseita tekstistä löytyy kymmenkunta, ja näistä puolessa infinitiivi on lauseenalkuinen.

Tuntematon suomentaja

CK:n suomentajaksi ei edellä ilmenneistä syistä käy kukaan saman ajan saarnakirjailijoista, ei myöskään Florinus tai Tammelinus. Kielen idiomaattisuus ja rakenteiden sekä sanaston rikkaus tuovat mieleen Laurentius Petrin, mutta tämän kielenparsi on hyvin selvästi lounaissuomalaista ja loppuheittoa suosivaa. Sama pätee Florinukseen ja Tammelinukseen; sitä paitsi Tammelinus osoittautuu myös synteettisten rakenteiden käyttäjänä hyvin erilaiseksi kuin CK:n suomentaja, eikä näin suurta eroa voi selittää yksinomaan lähtötekstistä johtuvaksi. Kuten useassa kohdin on käynyt ilmi, kielenparsi viittaa Satakuntaan ja kauemmaksikin, ei missään tapauksessa pelkästään lounaismurteiden alueelle.

Suomentaja jää edelleen tuntemattomaksi: kyseessä on ilmeisesti joku pohjoisesta Satakunnasta kotoisin oleva henkilö, joka ei ole jättänyt jälkeensä muita tekstejä. Lounaissuomalainen vaikutus (tai Kuusen sanoin tradition paine) on tuntuva, mutta kääntäjän oma idiolekti paistaa läpi. Mahdollista on myös, että suomennoksesta on vastannut työryhmä. Asiantuntijana ja käännösongelmien ratkaisijana saattoi olla lounaismurteinenkin kielentaitaja, miksei juuri Gabriel Tammelinus ja hänen lisäksi vaikkapa vanha Laurentius Petri. Työryhmään kuului joka tapauksessa pohjoisempaa murretta edustava sihteeri tai muu jäsen, jonka kielenparteen perinnäisen hartauskirjallisuuden yhdenmukaistava vaikutus ei ollut yltänyt.

Lähteet

- Biblia, Se on Coco Pyhä Ramattu, Suomexi (1642). Stockholmis. Näköispainos, Porvoo 1971.
- Cullainen Kiria Nuorucaisten Tapain sijwollisudest (1670). Kirjassa: Erasmus Roterodamus, Libellus Aureus, de civilitate morun puerilium – cum idiomate Svecico, Germanico et Finnonico, in usum scholarum et poedagogiorum, denuo editus. Aboae.
- Forsman Svensson, P. (1989) Vanhinta kirjasuomea 3. 1500- ja 1600-luvun äänne- ja muoto-oppia. Uumajan yliopiston suomen kielen laitos.
- Forsman Svensson, P. (1992) Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 8. Uppsala.
- Kaivola, T. (1988) Messukirjasta meteli. Suomalaisen kirjan viisi vuosisataa. SKST 478, Pieksämäki.
- Kuusi, M. (1989) Miten suomennettiin Erasmusuksen Libellus Aureus? Virittäjä 93: 457–465.
- Rapola, M. (1965) Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys. SKST 197, Helsinki.
- Rapola, M. (1966) Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283, Helsinki.
- Tammelinus, G. (1688) Pyhät Tutkistelemuxet. Turusa.
- Winter, H. (1961) Erasmus Roterodamus, Cullainen Kiria Nuorucaisten Tapain Sijwollisudest. Suomen Turussa.